

MÜTERCİM ÂSİM EFENDİ

Nâsir Müverrih Âsım Efendi", *SF*, sy. 63 (1928), s. 153-155; Mehmed Âkif Ersoy, "Hasbihal", *SM*, IV/101 (1326), s. 384; Hayreddin Nedim, "Riyâzî'l-kütübâ ve hıyâzî'l-üdebâ", *Şehbâl*, II/45, İstanbul 1327, s. 413-415; Rızaüddin Fahreddin, "Meşhur Adamlar Ulug Hadiseler-Âsım Efendi", *Şûrâ*, Orenburg 4 Şaban 1332, s. 353-356; M. Şakir Ülkütaşır, "Mütercim Âsım Efendi", *Ülkü*, 3. seri: I/10, Ankara 1947, s. 6-8; Ali Birinci, "Âsım Tarihi'nin Matbuat Âlemini Teşrihi", *Der-gâh*, I/9, İstanbul 1990, s. 17; M. Fuad Köprülü, "Âsım Efendi", *İA*, I, 665-673; Bekir Kütükoğlu, "Vekâyinüvîs", a.e., XIII, 281-282; Hikmet Turhan Dağlıoğlu, "Âsım Mütercim, Seyyid Ahmed Âsım Efendi", *İTA*, I, 564-581; Tahsin Yazıcı, "Âşem Efendi", *EI*, II, 740-741.

MUSTAFA S. KAÇALIN

MÜTERCİM RÜŞDÜ PAŞA

(1811-1882)

Osmanlı sadrazamı.

Şubat 1811'de Sinop'a bağlı Ayandon kazasında doğdu. Asıl adı Mehmed Rüşdü olup kayıkçı Hasan Ağa'nın oğludur. Kendisi üç yaşlarında ailenin İstanbul'a gelip yerleşti. 1826'da Yenileri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra Tophâne'de açılan Asâkir-i Muntazama Yedinci Tertip Taburu'na girdi. Özel hocalardan Arapça ve Farsça'nın yanı sıra Fransızca öğrendi. Fransızca öğrenmesi memuriyet kademelerinde hızla yükselmesine zemin hazırladı. Hüsrev Paşa'nın aracılığı ile bazı askerî nizamnâmelerin Türkçe'ye tercümesi işiyle meşgul olmak üzere serasker tercümanlığına getirildi. Bundan dolayı "Mütercim" lakabıyla şöhret buldu. Kolağası rütbesiyle Rumeli, Anadolu ve Suriye'de dokuz yıl hizmet gördükten sonra 1839'da miralay, 1843'te Rumeli ordusunda mirlivâ oldu; ardından Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî'ye üye yapıldı. 1845'te ferik rütbesine terfi ettirildi ve redif kuvvetlerinin kuruluşuyla görevlendirildi. 1847'de Hassa Ordusu müşirliğine, ardından Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî reisliğine (Haziran 1848), seraskerliğe (Mayıs 1851) ve yeniden Hassa Ordusu müşirliğine (23 Mayıs 1853) getirildi. Bu görevinde altı ay kadar çalıştıktan sonra istifa etti. Meclis-i Tanzimat üyesi (Ekim 1854) ve arkasından ikinci defa serasker (Haziran 1855) oldu. Azledildikten sonra (Kasım 1856) kısa sürelerle yeniden seraskerlik, Tophâne müşirliği, Meclis-i Âli üyeliği ve reisliği görevlerinde bulundu.

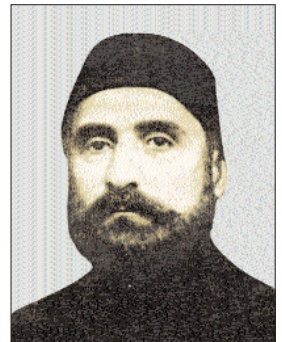
Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın azliyle 24 Aralık 1859 tarihinde sadrazamlığa getirildi. Ancak İngiltere Kraliçesi Victoria'nın padişaha yazdığı bir mektupta Mehmed Emin Paşa'nın azlinden üzüntü duy-

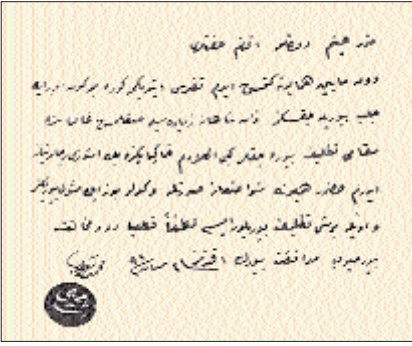
duğunu belirtmesi ve bu arada saray erkânının kendisi aleyhinde bulunması yüzünden azledildi (27 Mayıs 1860). 1860 yılı ortalarında Meclis-i Hazâin reisi ve Eylül 1861'de dördüncü defa serasker tayin edildi. Seraskerlik görevinden ayrılınca (2 Ocak 1863) bir süre mâzül kalan Rüşdü Paşa Meclis-i Âli üyeliğine (Temmuz 1865), ardından Meclis-i Vâlâ reisliğine (30 Nisan 1866) ve kısa bir süre sonra da ikinci defa sadrazamlığa (5 Haziran 1866) getirildi. Girit isyanının alevlendiği bu sırada bir Yunan savaşının patlak vermesinden ve Rusya'nın işe karışacağından endişelenen Rüşdü Paşa sadâret görevinden istifa etti (11 Şubat 1867) ve beşinci defa seraskerliğe getirildi. bu görevi bir yıl sürdü. Meclis-i Âli üyesi (11 Kasım 1870) ve Adliye nâzırı (25 Eylül 1871) oldu. Ancak Sadrazam Mahmud Nedim Paşa'nın önceki Adliye Nâzırı Şirvânîzâde Mehmed Rüşdü Paşa ile Zabtiye Müşiri Hüsnü Paşa, Mâbeyin Başkâtibî Emin Bey, Divitçi İsmâil Paşa ve Serasker Hüseyin Avni Paşa'yı yargılamadan sürgünle cezalandırmak istemesine Tanzimat prensiplerine aykırı olduğu gerekçesiyle itiraz ettiğinden bir ay sonra azledildi. 19 Ekim 1872'de üçüncü defa getirildiği sadâretten 15 Şubat 1873'te istifa etti. İstifasının sebebi, Hariciye Nâzırı Mısırlı Halil Şerif Paşa'yı Mısır hidivinin ısrarına ve rüşvet teklifine rağmen azletmek istemesidir. Fakat istifası kabul edilmeyecek azledildi. Medrese öğrencilerinin gösterileri yüzünden görevinden uzaklaştırılan Mahmud Nedim Paşa'nın yerine dördüncü defa sadrazamlığa getirildi (12 Mayıs 1876). Sultan Abdülaziz'in, "Sizi halk istediği için görevlendirdim" demesi kendisinin padişah tarafından bu makama isteksizce getirildiği şeklinde yorumlandı. Onun sadrazamlığı ile birlikte Osmanlı Devleti'nde yeniden İngiltere yanlısı bir politika hâkim oldu.

Durumun sakinleşmesiyle padişahın Mahmud Nedim Paşa'yı tekrar sadârete getirmek istemesi saltanat değişikliğine gidilmesi fikrine kuvvet verdi. Böylece Mütercim Rüşdü Paşa ile onun sadrazamlığı döneminde önemli makamlara gelen Midhat Paşa, Hüseyin Avni Paşa ve Şeyhülislâm Hayrullah Efendi, Sultan Abdülaziz'in hal'ini gerçekleştirdiler. Bununla beraber konuşmalarında bu olayı benimsemediğini, hatta padişahı uyarmaya teşebbüs ettiğini, fakat sonuçta arkadaşlarıyla birlikte hareket etmek mecburiyetinde kaldığını söylemekteydi. V. Murad'ın cülûsu ve Sultan Abdülaziz'in ölümü sırasındaki karışıklıkları önlemeye çalıştı. Sultan Murad'ın

saltanatı süresince onun hastalığı dolayısıyla ülkeyi âdetâ padişahsız idare etti. Birlikte davranmalarına rağmen devletin yapısında meydana getirilecek değişiklikler konusunda Midhat Paşa ile aynı düşüncede değildi. Cevdet Paşa ile beraber, akıllı bir padişahın olması halinde Kânûn-ı Esâsî'ye gerek olmadığı, Tanzimat ilkelerinin yeterli sayıldığı görüşünü savunmaktaydı. Bu sırada yapılan Kânûn-ı Esâsî tartışmalarında en sert muhalefeti gösterdi. Bu yüzden yeni padişahın cülûsunu ilân eden hatt-ı hümâyunda meşrutiyet vaadinin yer almasını engelledi. Ona göre halk seçim sistemine dayanan bir rejim için henüz yeterli olgunlukta değildi. Kânûn-ı Esâsî'de padişahın yetkilerinin sınırlandırılmasına karşı çıktı ve Kânûn-ı Esâsî'ye dış baskılar yüzünden muvafakat ettiğini belirtti.

II. Abdülhamid'in saltanatının ilk anlarında makamını koruduysa da padişahın devlet işleriyle yakından ilgilenmesinden rahatsız oldu. Öte yandan padişah da onu yeterli görmemekte, ayrıca Sultan Abdülaziz'in ölümü dolayısıyla kendisine güven duymamaktaydı. Mütercedit bir şahsiyete sahip olan Rüşdü Paşa Rusya ile savaş ortamına girildiği, Kânûn-ı Esâsî hazırlıkları ve Tersane Konferansı ile ilgili çalışmaların yoğunlaştığı bir sırada ihtiyarlığını ve rahatsızlığını ileri sürerek istifa etti (19 Aralık 1876). Rüşdü Paşa'nın iki padişahın hal'i ve iki padişahın cülûsu ile geçen dördüncü sadâreti yedi ay sekiz gün sürdü. Mart 1878'de Meclis-i Âli üyeliğine getirildi. Ali Suâvi vak'ası üzerine azledilen Sâdık Paşa'nın yerine beşinci defa sadârete getirildi (28 Mayıs 1878). Kıbrıs'ın elden çıkmasına muhalif olduğu halde adanın İngilizler'e devriyle ilgili son formaliteler onun sadrazamlığına rastladı. Padişahın güvenini kaybeden Sâdık Paşa'yı Dahiliye nâzırı yapmak istemesi ve Ali Suâvi'nin adamlarını affettirme çabası içine girmesi II. Abdülhamid'in, hakkındaki endişelerini arttırdığından yedi gün sonra azledildi. Şubat 1879'da Manisa'daki çiftliğinde oturması-

Mütercim
Rüşdü Paşa

Mütercim Rüşdü Paşa'nın el yazısı (İbnülemin, IV, 2202)

na izin verildi. Sultan Abdülaziz'in ölümüyle ilgili olarak kurulan Yıldız Mahkemesi'ne karar verildi. Ancak o sırada ağır hasta olduğundan İstanbul'a sevkî sakıncalı görülerek İzmir'e götürülüp orada üç gün süreyle sorgulandı ve ardından Manisa'ya getirildi. Mahkeme neticesinde herhangi bir ceza almadı. Nisan 1882'de Manisa'da vefat etti ve Hatuniye Camii bahçesine defnedildi.

Son derece dürüst, asla rüşvet kabul etmeyen, kanunları iyi bilen, zeki, ciddiyetten ayrılmayan ve güzel konuşan bir devlet adamıydı. Mâzul iken iyi bir tenkitçi olarak sivrilmişse de iktidara geçtiğinde pek önemli bir icraat gösterememiştir. Saray, ordu ve Bâbiâli arasında denge unsuru olup ilk başlarda saray-ordu grubunun taraftarı gibi görünmüşse de devlet adamları arasındaki gruplaşmalarda her tarafla iyi ilişkiler tesis ettiğinden çok defa ön planda olmuştur. Bu sebeple rakipleri tarafından zaman zaman İstanbul'dan uzaklaştırılmak istenmesine rağmen her dönemde burada kalmayı başarmıştır. Temkinli kişiliği dolayısıyla Tanzimatçılar muhalefeti susturacak ve iş birliği sağlayacak birini aradıklarında onu iktidara getirirlerdi. Sonraları Reşid Paşa'ya muhalif olan Âfî ve Fuad paşalarla birlikte hareket etmiş olup reformlara taraftardı. Bununla beraber devletin kurtarılmasına imkân bulunmadığına ve çöküşün mukadder olduğuna inanırdı.

BİBLİYOGRAFYA :

Cevdet, *Ma'rûzât*, s. 10, 13-19, 21, 25-26, 51, 55, 213-214; a.mlf., *Tezâkir*, I-IV, tür.yer.; Lutfî, *Târîh*, VII-XV, tür.yer.; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî* (haz. Nuri Akbayar, s.nşr. Seyit Ali Kahraman), İstanbul 1996, V, 1407; *Mir'ât-ı Hakikat* (Miroğlu), tür.yer.; Süleyman [Paşa], *Hiss-i İnkı*

lâb yahud Sultan Aziz'in Hal'i ile Sultan Murad-ı Hâmis'in Cülüsü, İstanbul 1326, s. 61, 62, 64; A. D. Hordtmann, *İstanbul ve Yeni Osmanlılar: Bir Osmanlı'dan Siyasi, Sosyal ve Biyografik Manzaralar* (trc. G. Habermann-Songu), İstanbul 1999, s. 36, 105, 181, 243-245; Mabeyinci Fahri Bey, *İbretnümâ* (haz. Bekir Sıtkı Baykal), Ankara 1989, tür.yer.; Abdurrahman Şeref, *Tarih Musâhabeleri* (haz. Enver Koray), Ankara 1985, s. 157, 159-161; İbnülemin, *Son Sadrazamlar*, I, 101-148; IV, 2202; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, Ankara 1967, tür.yer.; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1947-62, VI, 162; VII, 342, 354; VIII, tür.yer.; Ali Fuat Türkgeledi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyâsiyye* (nşr. Bekir Sıtkı Baykal), Ankara 1957, II, 16-18, 91, 96, 98, 101; Danişmend, *Kronoloji*², IV, tür.yer.; *Mufassal Osmanlı Tarihi*, İstanbul 1972, V, 3214-3216; Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, ts. (Doğu-Batı Yayınları), s. 303-307, 311, 314, 323; Stanford J. Shaw – E. K. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye* (trc. Mehmet Harmanlı), İstanbul 1983, II, 103-104, 195, 206-210, 220; R. H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform: 1856-1876* (trc. Osman Akinhay), İstanbul 1997, II, tür.yer.; İsmet Parmaksızoğlu, "Rüşdi Paşa, Mehmed, Mütercim", TA, XXVII, 475-476.

ABDULLAH SAYDAM

MÜTESELLİM (مُتَسَلِّم)

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan önce vali ve mutasarrıflar adına vergi toplamakla görevli memur.

Sözlükte "teslim edilen şeyi alan, kabul eden" anlamındaki **mütesellim** kelimesi Osmanlılar'da çeşitli idarî görevliler için kullanılmıştır. Beylerbeyinin veya sancak beyinin vekili olarak onların sefere gittiklerinde veya görev bölgelerine gitmedikleri zamanlarda yerlerine bakan, vergileri toplayan görevlileri ifade eder. Bazan bunlara voyvoda da denmiştir. XVI. yüzyılın sonlarından Tanzimat dönemine kadar varlığını sürdüren mütesellimlik, Osmanlı taşra idaresinde önemli gelişmelere yol açan bir kurum niteliği kazanmış, özellikle âyan denen mahallî güçlerin sivrilmesinde bir basamak oluşturmuştur.

Mütesellim, sancağın devlet hazinesine ödemek zorunda olduğu para ile diğer gelirleri toplayıp zamanında göndermekle görevliydi ve beylerbeyi yahut sancak beyinin vekili durumunda bulunduğu için onların yetkilerine de sahipti. Bazan mütesellim de yerine birini vekil bırakırdı. Bazı durumlarda mutasarrıflara, dergâh-ı âlî kapıcıbaşlarına da mütesellimlik verilirdi. Mütesellimin görev süresinin bir yıl ol-

ması kural olduğu halde buna hemen hemen hiç uyulmazdı. Bazan birkaç ay görevde kalanlar bulunduğu gibi yıllarca aynı sancağın mütesellimliğini yapanlara çok sık rastlanmaktaydı. Sancaklardaki mütesellimliklerin ekseriyetini özellikle XVIII. yüzyılda yerli hânedanlar ellerine geçirmişti. Yerli güçlü gruplara mensup olmayan mütesellimler bu yüzyıldan itibaren, ellerinde fazla kuvvet bulunmadığından görev bölgelerinde tutunamamaya başlamıştı. Bunlar devletin ve sancak beyinin gelirlerini toplayamıyorlardı. Ayrıca yerli hânedanlar halkı kıskırttığından dışarıdan tayin edilen mütesellimler vazife yapamıyordu. Bu yüzden mütesellim tayin edilecek kimsenin halkı ve sancağı koruyabilecek, vergileri toplayabilecek yetenekte ve güçte olmasına dikkat edilirdi.

Beylerbeyi ya da sancak beyinin tayin edeceği mütesellimin bir fermanla İstanbul'dan onaylanması şarttı. Bunun için mütesellim tayin edilecek şahıs kapı kethüdâsı vasıtası ile dilekçe gönderilerek İstanbul'a bildirilir ve bir ferman talebinde bulunulurdu. Daha sonra buyruldu ile mütesellim tayin edilen kişi sancak görevlilerine bildirilirdi. XVIII. yüzyıl boyunca önemli kısmı yerli hânedanlardan seçilen mütesellimlerin birçoğu resmî bir sığara sahip olmadığı gibi herhangi bir devlet hizmetinde de bulunmamıştı. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında tanınmış ailelere mensup bazı mutasarrıflara da mütesellimlik verildiği görülmektedir. Meselâ Çapanoğlu Süleyman, Bozok ve Yeni İl mutasarrıfı, dergâh-ı muallâ kapıcıbaşılığı unvanlarını taşıyordu. Bunun dışında kendisine Kayseri, Çankırı, Ankara ve Sivas mütesellimlikleri verilmişti. Süleyman Bey bazı yerlere mütesellim vekili tayin ederek mütesellimlik görevini yerine getiriyordu. XVIII. yüzyılda mütesellimlik görevini ele geçirmek için yöredeki güçlü aileler bazan birbiriyle mücadele girişiyordu. Konya'da Gaffarzâdeler ile Mühürdarzâdeler, Ankara'da Nakkaşzâdeler ile Müderriszâdeler bunlara örnek olarak gösterilebilir. Bu yüzyılda yerli hânedan mensupları mütesellimlikleri uzun süre ellerinde tutabildikleri gibi uzaklaştırılmış olsalar da görevi yeniden ele geçirebilmekteydiler. XVIII. yüzyılda uzun süren savaşlar sebebiyle sancak beylerinin seferde bulunması ya da başka görevleri dolayısıyla sancaklarına gelememesi, sayıları çok artmış olan vezirlere pek çok sancağın arpalık olarak verilmesi, bunların da yerlerine mütesellim tayin ederek İstanbul'da oturmaları yüzünden mütesellim sayısı hızlı bir artış gösterdi. Böylece san-